بررسی تکنیک بافت دست‌بافت‌های عشایر فارس بافته‌های منسوخ شده

اشکان رحمانی
دانشجوی کارشناسی ارشد
محمدتقی آشوری
عضو هیأت علمی دانشگاه هنر

فصلنامه
علمی پژوهشی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره چهار و پنج
پاییز و زمستان ۱۳۸۵

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-14]

[DOR: 20.1001.1.20082738.1385.2.4.18.5]

چکیده

در این تحقیق تکنیک بافت سه نمونه از دست‌بافت‌های کمیاب ایل قشقایی را بررسی کرده‌ایم. در دو نمونه اول به شباهت و تفاوت ساختار بافت هرکدام از آنها یعنی شیشه درمه‌بافی و ایی بافی (دو لایه بافی) اشاره کرده‌ایم. تشابه این دو بدین‌گونه است که هر دو دست بافته‌ای است داری، تخت‌باف از نوع پود کشی، و تار نما که در چله‌کشی آنها از دو رنگ متضاد استفاده می‌شود. و تفاوت آنها در این است که شیشه درمه‌یک لایه بود در حالی‌که ایی دو لایه است. در چله‌کشی شیشه درمه تارهای رو یکدست تیره و زیر رنگ روشن استفاده می‌شود در صورتی‌که تارهای ایی یک به یک تیره و روشن است. وارونه چین‌بافی سومین نوع تحت باف از نوع پودپیچی بوده که شباهت زیادی با رندبافی (ورنی بافی) دارد اما به لحاظ استفاده از تکنیک خاص نقوش مورد استفاده، ظریف بافته می‌شود.

واژگان کلیدی

شیشه درمه بافی، اُیی‌بافی، وارونه چین بافی، دو لایه بافی، دوره چین **بافی**

مقدمه

در جامعه‌عشایر که زمینه بروز توانایی و استعداد فطری برای زنان کمتر میسر است، ارزش هنری دست‌بافتهای آنها دو چندان می‌شود. زندگی عشایر در فضای بسیار مناسب جغرافیایی در فصول مختلف سال، زمینه را برای تولید انواع زیراندازها فراهم می‌نماید. دسترسی عشایر به مواد اولیه فراوان (پشم) و ابزارآلات که معمولاً از چوب تهیه می‌شود، باعث شده تا زنان عشایر دست‌بافتهایی را خلق کنند که در جهان بی‌نظیر باشد. عشایر ایل قشقایی یکی از بزرگترین ایلات عشایر ایران است که در استان فارس پراکنده هستند. این ایل بزرگ در خلق انواع دست‌بافتها از دیگر ایلات مستثنی نبوده بلکه سرآمد همه آنها نیز است.

نگاهی گذرا به تنوع دست‌بافتها چه از نظر تکنیک بافت که حدود ده شیوه گوناگون است (قالی‌بافی «گره‌دار»، گلیم‌بافی، جاجیم‌بافی، چرخ‌بافی، شیشه درمه بافی، ایی بافی «دو لایه بافی»، وارونه چین بافی «دوره چین بافی»، گچمه بافی، رند بافی، ساده بافی و...) و چه از نظر نوع کاربرد که در طرحها و اندازه‌های مختلفی بافته می‌شود، نشان می‌دهد که اهمیت دست بافتها در این ایل آن قدر بالا است که زن قشقایی بدون دست بافته معنایی دیگر پیدا می‌کند.

در میان انواع دست بافتهای ایل قشقایی دو نمونه به لحاظ پیچیدگی و ظرافت در بافت و رعایت اصول هندسی در ترسیم نقوش، ویژگی خاصی دارد که هنوز پژوهش جامعی در مورد این دو تکنیک بافت صورت نگرفته است.طوایف مختلف ایل قشقایی از این دو تکنیک که شیشه درمه بافی و ایی بافی (دو لایه بافی) نام دارد، در گذشته‌های نه چندان دور (حدوداً در دو قرن اخیر) استفاده می‌کردند اما امروزه به دلیل مشکل بودن نوع بافت کمتر کسی به بافت آن علاقه نشان می‌دهد که خود دلیلی بر منسوخ شدن این دست بافتهای کمیاب است. باید یادآور شد که در گذشته نیز افراد کمی با این بافتها آشنایی داشته‌اند و این بافندگان مایه مباهات خانواده و طایفه خود بوده‌اند. در این میان هنوز بافندگان گمنامی هستند که در گوشه و کنار استان پهناور فارس چنین دست‌بافته‌ای را خلق کند. از ایلات مختلفی که در استانهای کشور این دو تکنیک بافت را داشته‌اند می‌توان به ترکمنها در شمال شرق، شاهسون در شمال غرب، افشار و بختیاریها در محدودة مرکز، و قشقایی‌های جنوب و جنوب غربی اشاره کرد، حتی می‌توان دست‌بافتهای دو رنگ با ساختار متفاوت را که در یزد (زیلو بافی) و چهارمحال بختیاری (چوغابافی) بافته می‌شود، نام برد. در خارج از مرزهای ایران در کشورهای ترکیه، ازبکستان، قزاقستان و قرقیزستان نیز این نوع دست بافتها تولید می‌شده است.

شیشه درمه بافی

شیشه درمه دست بافته‌ای است تخت باف از نوع پود کشی، مرکب از دو رنگ تیره و روشن و . همچون دیگر دست بافتهای ایل قشقایی . تمام پشم که محصولات تولید شده نظیر خورجین (تصویر ۱.الف)، جاجیم، چنته، کیف زنانه، نوار (تنگ، مال‌بند)، خوابگاه (مفرش) و... بر روی دار بافته می‌شود. در چله‌کشی این دست‌بافته‌از

گلجام
فصلنامه
علمی پژوهشی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره چهار و پنج
پاییز و زمستان ۱۳۸۵

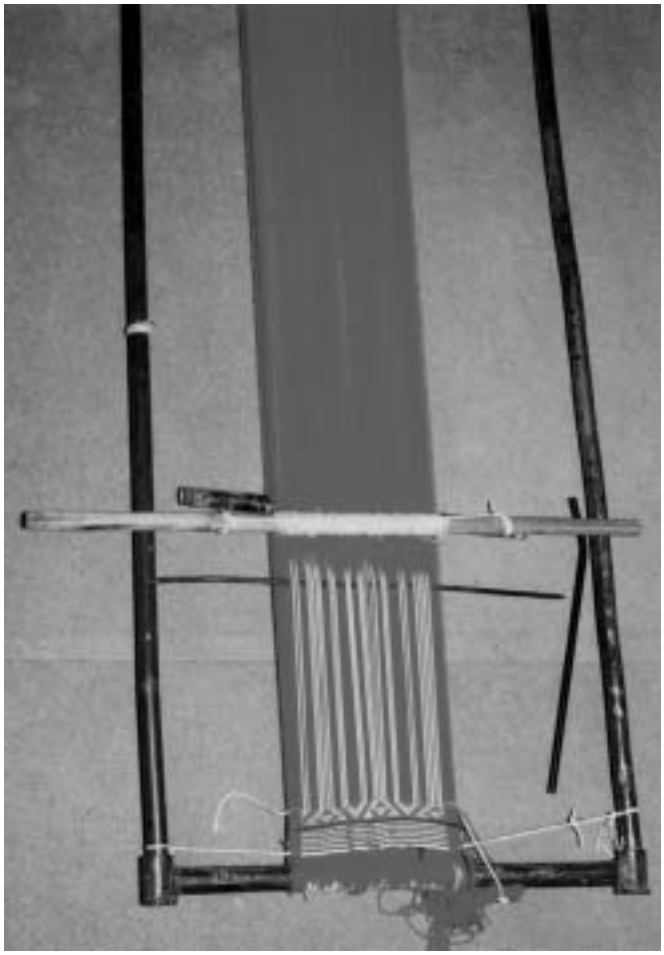
[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-14]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1385.2.4.18.5]

تارهای دو رنگ (تیره و روشن) که دارای تاب زیاد هستند، استفاده می‌شود و طریقه آن بدین صورت است که یک گلوله نخ چله‌ای رنگ تیره و یک گلوله نخ چله‌ای رنگ روشن انتخاب و سر دو نخ به همدیگر گره زده می‌شود و گره بر روی تیرک افقی پایین دار قرار می‌گیرد. گلوله نخ تیره از رو و گلوله نخ روشن از زیر بر روی دار چله‌کشی می‌شود. این دو گلوله نخ بر روی تیرک افقی بالایی دار به همدیگر قلاب می‌گردد به طوری که مجدداً رنگ تیره از رو و رنگ روشن از زیر به تیرک افقی پایین می‌رسند. این کار تا اتمام چله‌کشی ادامه یافته و تمامی تارهای رو به رنگ تیره و تارهای زیر به رنگ روشن در می‌آیند. با توجه به اینکه بافندگان ایل قشقایی معمولاً حاشیه بیرونی بیشتر دست بافتهای خود را به رنگ تیره انتخاب می‌کنند، در این دست بافته‌نیز به طور معمول نسبت به عرض حدود دو سانتی‌متر از هر طرف تارهای زیر به رنگ تارهای رو است. زیر و رو کردن نخ‌های تار با انتخاب یک به یک رنگ تیره و روشن اتفاق می‌افتد و سپس چوبی از میان تارهای انتخابی عبور داده می‌شود. در مرحله بعد کجوبندی انجام می‌گیرد. در این نوع دست بافته تا حدّ ممکن، چله‌کشی را پر انجام داده و در هر سانتی‌متر حدوداً ده نخ چله دار می‌کنند. استفاده از پودر نازک و چله‌کشی پر باعث تار نما شدن این بافته می‌شود. علت استفاده از تارهای دو رنگ در چله‌کشی آن است که اولاً دست بافته به دلیل تار نما بودن پشت و رو، از نظر رنگ معکوس همدیگر باشد؛ ثانیاً بافنده در هنگام بافت تارهای زیر و رو را تشخیص داده چرا که خود تارهای زیر و رو در هنگام بافت بطور مجزا برای ایجاد نقش دو در میان دسته‌بندی شده و از میان آن چوبی (به قطر یک سانتی‌متر) جهت تفکیک عبور داده می‌شود. بر خلاف قالی گره بافته که طرح و نقش آن به دلیل وجود پرز و خواب بوده و برخلاف گلیم که طرح و نقش آن به سبب استفاده از پودهای رنگی است، این دست بافته‌به دلیل تار نما بودن، فقط تارهای دو طرف را به نمایش می‌گذارد و استفاده از هر رنگی در پود تأثیری در رنگ ظاهر دست بافته ندارد (پودها در ایجاد طرح نقش ندارند)؛ به عنوان مثال برای ایجاد طرح و نقش به رنگ

(تصویر ۱.الف) خورجین شیشه درمه

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-14]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1385.2.4.18.5]

(تصویر ۲.الف) دسته‌بندی تارهاجهت ایجاد نقش

(تصویر ۳.الف) پشت و روی مفرش شیشه درمه

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-14]

[DOR: 20.1001.1.20082738.1385.2.4.18.5]

(تصویر ۴.الف) نقشمایه معروف شیشه درمه

(تصویر ۵.الف) بافت شیشه درمه

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-14]

[DOR: 20.1001.1.20082738.1385.2.4.18.5]

روشن قبل از قرار گرفتن تارهای روشن در زیر با انتخاب دو در میان آن تارها به وسیله چوبی مانع از قرار گرفتن در زیر پود می‌شود. (تصویر ۲ .الف) همین عمل باعث شده که تعداد تارهای روشن نسبت به تارهای تیره کمتر شود و پودهای همجوار زیر یا روی یک رشته تار قرار نگیرند. گذشتن پود از روی یک تار و قرار گرفتن در زیر دو تار اتفاق می‌افتد و همچنین مشخص بودن پود به مقدار کمی در پشت دست بافته باعث شده که پشت آن مات بوده و وضوح روی آن را نداشته باشد. (تصویر ۳.الف) تغییر در تعداد رنگ تارها، تغییر در ایجاد رنگ موتیف‌ها در طول دست بافته خواهد بود. به همین دلیل در خورجین‌های شیشه درمه نوارهای باریکی که به نقش آب «سو» معروف است، در حاشیه قائم دیده می‌شود و همچنین می‌توان به حاشیه باریک نوارهای دست بافت اشاره کرد. از نظر نقوش می‌توان طرحهای این گروه دست‌بافت‌ها را در قالب نقوش هندسی تعریف کرد و طرحهای موجود طرحهایی هستند که دختران ایل از مادران خود آموخته‌اند. برای ایجاد هر نقش و طرح جدید باید تعداد تارهای انتخابی را در ابتدای بافت مشخص کرد. خلق طرح جدید نیاز به تجربه بالا و استعداد خاص دارد. نقشمایه اصلی شیشه درمه لوزیهای به هم پیوسته است که نگاره فلش مانندی در وسط هر لوزی مشاهده می‌شود. (تصویر ۴.الف)

همان طور که در مقدمه نیز آورده شده، بافندگان این تکنیک کسانی هستند که در دیگر بافتها تبحر داشته و دارای تجربه بالایی در بافت هستند. بیشتر تولیدات دست بافته‌در ایل قشقایی معمولاً در فصل تابستان که ایل در ییلاق به سر می‌برد، بافته می‌شود چرا که زمستان فصل زایش گوسفندها و بزها بوده و زنان در کنار مردان به دامداری مشغول می‌شوند. (تصویر ۵ ـ الف)

■ ایی بافی (دو لایه بافی)

ایی دست بافته‌ای است دو لایه، تخت باف از نوع پود کشی، دو رو با رنگهای متضاد، که هر دو روی آن قابل استفاده است. این دست بافته مانند شیشه درمه مرکب از دو رنگ تیره و روشن است که فقط تارهای دو طرف را به نمایش می‌گذارد و به اشتباه در استان فارس آن را جزو دست بافتهای سوزنی محسوب می‌کنند. کاربرد آن معمولاً در بافتن (تصویر ۱ .ب) نوار (تنگ: نوعی طناب که پهنای آن حدوداً پنج سانتی‌متر است)، خورجین، چنته، کیف دستی زنانه (تصویر ۲ .ب) و... است و بر روی دار بافته می‌شود. تارهای این دست بافته نیز همانند شیشه درمه پُرتاب بوده و از دو رنگ تیره و روشن جهت چله‌کشی استفاده می‌شود با این تفاوت که تارهای همجوار یک به یک از رنگ تیره و روشن انتخاب می‌گردد.

در ابتدای بافت بعد از زنجیره زنی برای ایجاد دو لایه، جهت باز شدن دو دهانه، سپس تارهای تیره و تارهای روشن تفکیک گردیده و از میان آن چوبی (حدوداً به قطر یک‌سانتی‌متر) عبور داده می‌شود. سپس تارهای تیره به صورت مجزا و تارهای روشن نیز جداگانه یک به یک انتخاب و جهت زیر و رو کردن هرکدام، میله باریکی در میان آن قرار می‌گیرد. بافت یک لایه با عبور دادن پود از میان تارهای همان لایه (مثلاً تارهای تیره) انجام شده و

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-14]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1385.2.4.18.5]

در برگشت پود از میان تارهای لایه دیگر (مثلاً تارهای روشن) اتفاق می‌افتد. (تصویر ۳.ب) در تمام نقاطی که چله‌های رو به زیر می‌روند (تارهای تیره) و چله‌های زیر به رو باز می‌گردند (تارهای روشن)، هر دو لایه با هم مشترک می‌شوند. در همین ناحیه ایجاد نقش شده و یک لایه بافته می‌شود.

آزادی نقش‌پردازی ایی بافی (دو لایه بافی) به جهت کمک گرفتن از خطوط عمودی و افقی یکدست از شیشه درمه بافی بیشتر است. به همین دلیل نقوش هندسی و تجرید یافته حیوانات، گیاهان و آدمکها در این گونه بافتها مشاهده می‌شود (تصویر ۴.ب) در صورتی که در شیشه درمه نقوش هندسی متصلی وجود دارند که متشکل از خطوط مورب، عمودی و افقی و خط نقطه‌های به هم چسبیده هستند.

ابزار مورد استفاده در این نوع دست بافته همان ابزارهایی است که در گلیم بافی کاربرد دارد و فقط جهت تفکیک تارها از دو یا سه چوب یا میله باریکی که طول آن کمی بیشتر از عرض دست بافته است، استفاده می‌شود.

هانس ای وولف‌در کتاب «صنایع دستی کهن ایران» به تصویر ایی (دو لایه) اشاره می‌نماید. ایشان این تصویر را نوعی پارچه پشمی دانسته که در عشایر فارس بافته شده است در حالی که بافتن پارچه در عشایر فارس مرسوم نیست و دستگاه پارچه‌بافی نیاز به دستگاههای سنتی پارچه بافی دارد که جابه‌جایی آن برای عشایر مشکل است. تصویر مذکور، تصویر دست بافته‌ایی بوده که جزء دست بافتهای داری است و به جز ایل قشقایی دیگر ایلات فارس آن را نمی‌بافند.

دکتر سیروس پرهام در کتاب «دست‌بافتهای عشایری و روستایی فارس» جلد دوم در بحث گلیم‌های قشقایی با نگاهی گذرا به تکنیک بافت شیشه درمه پرداخته است اما در مورد ایی بافی (دو لایه بافی) سخن به میان نیاورده است حال آنکه تصاویر ۱۵۷ و ۱۵۹ همین کتاب قطعاً ایی بوده و تصویر ۱۵۴ به نظر می‌رسد که ایی باشد. شاید دلیل این امر، آن بوده که محقق هر دو تکنیک را شیشه درمه تلقی کرده است.

پرویز تناولی در مجله هالی شماره ۶۳ ژوئن ۱۹۹۲ (که ترجمه آن در ماهنامه قالی ایران شماره ۲۵ آمده است) در بررسی بافته‌های سیاه و سفید ایران هر دو گروه شیشه درمه و ایی را یکی فرض کرده و از نظر ساختاری به دو گروه تقسیم کرده است. وی به دو لایه بودن ایی بافی در تشریح ساختاری بافته‌هایی با تارهای دو رنگ، اشاره نکرده و به نظر می‌رسد تکنیک شیشه درمه و ایی را آن چنان که باید مجزا ننموده است.

با همه تفاسیری که گفته شد، شیشه درمه و ایی (دو لایه) دارای شباهتهایی هستند و از جهاتی نیز با هم تفاوت دارند:

شباهتها:

۱. هر دو دست بافته‌ای است داری که در آن از دو رنگ تیره و روشن استفاده شده است؛

۲. در هر دو پودها در ظاهر دست بافته و در ایجاد نقش تأثیری ندارند (تار نما هستند)؛

۳. در هر دو نقوش هندسی و شکسته به کار رفته است.

تفاوتها:

۱. شیشه درمه تک لایه بوده در حالی که ایی دو لایه

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-14]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1385.2.4.18.5]

(تصویر ۱.ب) نوار اُیی (دو لایه بافی)

(تصویر ۲.ب) کیف دستی زنانه اُیی

(تصویر ۳.ب) نحوه بافت اُیی

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-14]

[DOR: 20.1001.1.20082738.1385.2.4.18.5]

(تصویر ۴.ب) نوار اُبی (با نقوش هندسی)

(تصویر ۵.ب) نقش و زمینه اُبی

(تصویر ۱.ج) مفرش وارونه چین

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-14]

[DOR: 20.1001.1.20082738.1385.2.4.18.5]

است؛

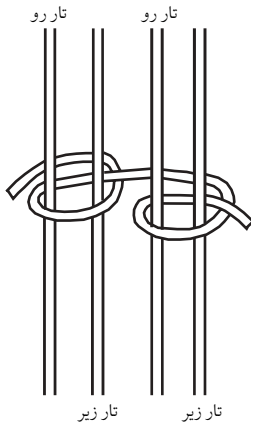
۲. در چله‌کشی شیشه درمه تارهای رو به رنگ تیره و تارهای زیر به رنگ روشن است در صورتی که در ایی تارهای زیر و رو یک به یک تیره و روشن هستند؛

۳. رنگ زمینه‌ای یکدست بوده (تصویر ۵.ب) در حالی که زمینه شیشه درمه به دلیل وجود نقوش، دارای یکسری خطوط مورب و نقطه است؛

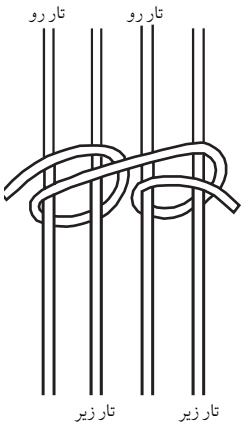
۴. در ایی علاوه بر طرحهای هندسی می‌توان از نقوش شکسته حیوانات، گیاهان و انسان نیز استفاده کرد در صورتی که در شیشه از یکسری نقوش هندسی متصل به هم استفاده می‌شود.

■ وارونه چین بافی (دوره چین بافی)

همان گونه که از نام وارونه چین بافی پیداست، بافتن آن برعکس دیگر دست بافته‌ها که از رو بافته می‌شود، از زیر انجام می‌گیرد. به وسیله آینه‌ای که در زیر تارها قرار می‌گیرد، بافنده می‌تواند نگاره‌ای را که طرح‌ریزی کرده، در آینه ببیند و کامل کند. این دست بافته‌از نوع پود پیچی

تکنیک وارونه چین بافی
(دوره چین بافی)

تکنیک رند بافی

(تصویر ۲.ج) وارونه چین بافی

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-14]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1385.2.4.18.5]

است که در فارس به بافت‌های سوزنی شهرت دارد. در گذشته‌های نه چندان دور، دست بافتهای زیبا نظیر چنته، کیف دستی زنانه، رختخواب پیچ (خوابگاه، مفرش) (تصویر ۱.ج)، جل اسب و... با این تکنیک بافته می‌شد. این شیوه بافت شباهت زیادی به رند بافی (ورنی بافی، شیرکی پیچ بافی) دارد. این تکنیک در بعضی طوایف ایل قشقایی به رند وارونه معروف است. در این شیوه رویه دست بافته، صاف شبیه پشت فرش دست باف بوده و آستر آن شبیه رویه رند است. نگاره‌ای که با این شیوه بافته می‌شود، بسیار ظریف است. (تصویر ۲.ج) تمامی نقوشی که در رند بافی مورد استفاده قرار می‌گیرد، در این تکنیک نیز قابل استفاده است. بافنده محدودیتی در استفاده از رنگهای گوناگون در خلف طرح و نقش ندارد. مواد و مصالح مورد استفاده معمولاً از پشم بوده ولی جهت محکم بودن از رشته‌های پنبه‌ای نیز بهره می‌برند.

منابع

۱. پرهام، سیروس، دست بافتهای عشایری و روستایی فارس (جلد دوم)، انتشارات امیر کبیر، تهران، ۱۳۷۱.

۲. وولف، هانس. ای، صنایع دستی کهن ایران، ترجمه سیروس ابراهیم‌زاده، انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی، تهران، ۱۳۷۲.

۳. ماهنامه قالی ایران، شماره ۲۵، تیر ۱۳۷۹، اتحادیه بازرگانی شرکت‌های تعاونی فرش دست‌باف ایران.

4. Hali, January/February 1996, No 84.

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-14]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1385.2.4.18.5]

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-14]

[DOR: 20.1001.1.20082738.1385.2.4.18.5]